

A.Gergely András

Politikai turizmus, avagy az emlékezet kalandjának forrósodása

Már az első pécsi turizmus-konferencián hallható volt Szijártó Zsolt előadásában a turizmust mint menedéket átélő, a fikcionális-valóságos világ sodró történései közt a kulturális gyakorlatok és másságok *különbségeinek* mintáit visszakeresni próbáló aktorok tipológiája, azé a társadalmi szereplőé, aki a lokális kultúrában a tömegtársadalmi hiányérzetek és a kulturális autenticitás megteremtésén fáradozik, fölhasználóként akár vagy sodródó áldozatként, de egyértelműen hozzájárulva magához a konstrukciós eljáráshoz, amely tájat, teret, *communitas*-t formál.¹ A turizmus társadalmi gyakorlatában ez az élményorientációs törekvés, amely az eredeti és hamis, a megújítás és a konvencionális, saját világ és „ellenvilág” közötti terepen erősödik meg, aligha szorul túlzott reflektorfényre, hisz magamagát teremti újjá korszakok és történelmi folyamatok hullámzásai közt. A turista képzetét persze nem úgy használom, hogy egy (talán örök, talán idejétmúlt) fogalmi csúsztatásba kapaszkodva az élménykereső, elvágódó, illékony kalandban is a lehetőségességet megragadni próbáló tüneményről, vagyis nem a hegymászó bakancsot vagy sétapálcát magához vevő képzelt egyedről beszélek, aki történetesen ezúttal nem a magashegyi lelátók vagy városi cukrászdák felé indul... – hanem a politikum nyomába szegődő teoretikus megfigyelési gyakorlatáról inkább... Kortárs turistánk nem valószínű, hogy azért mozdul ki, mert pusztá mozgásigénye tüntetések, demonstrációk, forradalmas mozgalmak vagy győzedelmes lázadások felé üzi őt... – de már nem üres képzet, ha az élményturizmus vagy az egzotikum-keresés mellett a *politikai turizmus* létét is feltételezzük. Minthogy maga az egyik leghangsúlyosabb turizmus-elméleti felfogás is épít (példaképpen a Szijártó által is traktált Dieter Kramer vagy Gerhard Schulze posztindusztriális világra ráolvasott „veszteségdiskurzusa” vagy „aranykor-diskurzusa” formájában)² az élményformákat kolonizáló szándékra, szinte magától kínálkozik az olvasat a turizmus politikai fenoménként értelmezéséhez. A szóbanforgó „terep” itt kétségtelenül és sokszor nem valódi városi vagy társadalmi tér, melyet megidézni, meghódítani, megtisztelni törekszik valaki, hanem sokszor csupán érzet, képzet, virtuális tünemény, amelyet mind a maga morális-emlékezeti konstrukcióiban, mind az egyént érő külső hatások java részében úgy tételeznek „valakik”, mint „a politika helyét”: **A Helyet**, melyhez vezető utak egykoron feltöretlenek, sok helyütt rendfelügyeleti megfigyelés-esélyesek vagy félelmesek voltak, ma pedig nemegyszer a *retrospektív álmok és képzetek álladalmához tartoznak*. Konstrukciók, emlékhelyek, megtörtént események helyszínei, szomszédságos territóriumok, melyeket a kollektív- vagy magánemlékezet a politikum kegyhelyeiként regisztrál a kortárs utazási katalógusokban. Merthogy oda is bekerült, ha önálló fejezetcímmel még nem is látják el.

¹ A „*Turizmus és kommunikáció*” címmel 1999-ben megrendezett konferencia előadása, megjelent az azonos című kötetben, a Néprajzi Múzeum és a PTE Kommunikációs Tanszék kiadásában, Budapest – Pécs, 2000:7-22.

² Szijártó u.o. 12-16.

E talányos bevezető szavakat rögtön az elején hadd egészítsem ki a távlatosabb képpel! A politikum olyan tereimairól fogok itt említést tenni, amelyek – lettek légyen természetük szerint a történelmi tudat emlékezeti lenyomatainak illusztratív helyszínei, mint a mohácsi csatamező, az Egyesült Államok elnökeinek hegymagas szoborcsoportja vagy a trianoni palota, Lenin mauzóleuma vagy Columbus hajója – a legszélesebb értelemben vett politikai arculatot öltik – például nem a kisiskolások történelemkönyveiben mutatkoznak, hanem sokkal inkább a térbeli mozgásra, élményhorizont szélesítésére, mentális kalandra hangolt embertömegek mozgáspályáinak új fókuszpontjaiban kapnak friss jelentést. Felfogásmódban a politikai antropológia puha tartománya, a mentális és szimbolikus jelentések ligetei, a múlt történelmi felhasználásának politikával átítatott arculatai kapnak vakufényt – ha nem is többet, csupán annyit, amely a továbbgondolás, a megismételt nézegetés, az elhúzódozó elmerengés lehetőségét kínálja. A messziségek egzotikumai, a kollektívan átélte és interpretált történelem kegyhelyei, az „átbeszélésre” és újraértékelésre szánt politikai helyszínek virtualitásai kapnak tehát figyelmet most, csakis annyit, amely a kérdéshez vezet: miért is ne vehetnénk észre a helyek tartalomfosztódását és a nem-helyek értéknövekedését, ha ezek korszakosan, irányzatosan egybe esnek...?! Aligha kell túl sok képi illusztráció a Vencel tér, a Tiennanmen tér vagy a Kossuth tér (kevésbé közlekedési helyszín, mint inkább) politikai kitüremkedés-szerű **jelentésterének** földidézéséhez, a térbe települt politika emlékezet-kijelölő funkcionalitásához, a Prága '68, a Temesvár '89, vagy a 301-es parcella pusztá néven és dátumon túli jelentésuniverzumának földidézéséhez – ezek kultúra-közi funkciója, egyetemes üzenethordozásra alkalmas konstruktuma ma már egyre inkább a politikai történés-narratívák **egzotizálható** terébe türemkedik.

S ha már az egzotikummal kezdtem, forduljak egy kissé e magas vonzerő-fokkal bíró jelenség felé a **politikum mint egzotikum** szempontjából. A történelmi toposzok, mint Forum Romanum, Karthago, Bastille, Versailles, Waterloo, Segesvár, Przemysl, Auschwitz, Hiroshima vagy Hagia Sofia felé most nem kalandozom el, csupán utalok arra, hogy (persze leginkább az európai) oktatásban, historikus jelképtárban, társadalom- vagy politikatörténeti emléktanyagban **kijelölt státusú** helyek (szájtok, lieux-k, emlékhelyek) a fókuszált, történelmi- vagy ismeretgyarapító turizmus honlapjain milyen gazdagságban jelennek meg (normandiai partraszállástól berlini Falon és varsói gettón át akár Drakula-gróf életteréig, Lascaux-i barlangtól Hamlet várán és pákozdi harcmezőn túl a néhai városligeti tanácsköztársasági szobor helyéig), amely helyeken nem pusztán a térbeli jelenlét közvetlen másságossága és azonossága, hanem az **időutazás képze**te is piaci árucikké avanszálódik. Engedtessek meg itt analógiaként utalni arra: a naturális-neutrális „történelem” fogalma is éppúgy politikai konfliktusok, háborúk és békék, népiirtások és csataismertetések szakirodalmával terhes, ahogyan „a politika” históriája sem mentes mondjuk a gyarmatosítások, határkonfliktusok, békék, egyezmények, áldozatok és kivégzések, győzelmek és veszteségek történelmi emlékezetétől. A tudományköziség, az interdiszciplináris „átkukucskálások”, átlátások, kölcsönvételek, fogalomrablások köztes dimenzióiban járunk tehát, melyeknek éppúgy generálható antropológiája, archeológiája, kommunikáció- vagy politikatudománya, mint a regényirodalomnak, a

színháztörténetnek vagy a zenei közlésmódoknak. A kommunikáció- és a politikatudomány, a szociológia és az antropológiai diskurzusok olyan tereimről van itt szó, amelyben a valódi terek és a fikcionált terek találkoznak a mindezek kiterjedéseit olykor magába foglaló, máskor csupán megőrző kollektív emlékezeti szférával.

A kulturális emlékezet kézenfekvő módon illeszkedik a kultúrába, az eltérő korok különböző kultúrájába, a kultúrafelfogásokba és végül a kultúrakutatásba. Lehetséges, hogy miközben „csupán” kultúráról beszélünk, s nem valamely ténylegességében konkrét társas csoport létmódjáról és értékvilágáról, ezzel óhatatlanul hozzájárulunk az emlékezet és a létezés uralmunk alá vonásához... Kezdve a pillantástól, mellyel fölmérjük, átlátjuk, mintegy „befogjuk” a horizont határait, majd folytatva a megismerés és megértés territóriumáig, kiegészítve mindezt az interpretációk sajátlagos tartományával, voltaképpen alig teszünk mást, mint elsajátítjuk, amire ráleltünk, saját tereimmé varázsoljuk, ami idegen volt, s következőleg immár magunkénak tekintjük, perszónálisan gyarmatunkként kezeljük ezt a mikroméretű komplexitást.

Előadásom gondolatmenete, ha látszólag csapongó lesz is, voltaképpen ezt a mentális gyarmatosítást, mint kultúrák, kultuszok és konkvizitádori győzelmek világát körvonalazza szándékom szerint. Saját felfogásom, amelyet itt mozgósítani fogok, elsősorban a kulturális terek (és ezen belül az imaginált birodalmak) határait megnevező *politikai antropológiai nézőpontokat* követi vagy részelteti előnyben. E kultikus térségek körvonalazását, határterületeinek érintését részint e konferencián elhangzó előadások pontosítják, részint az utóbbi időben megjelent tanulmányok, kötetek kínálják. Ezek olvasatait itt most roppant módon rövidre fogva, első körben a kulturális antropológiai értelmű kulturális másság-felfogást érintem, ezt követően a politikai antropológia specifikus nézőpontját érvényesítem idegen vagy rokon övezetekre is, amelyek evidens módon ellent akarnak állni az efféle külsődleges erőszaknak. Kérdésem főként az: hol húzódnak a territoriális jogosultságok erővonalai, s honnan fakad a merészség a kulturális másság megsértéséhez, vagy saját kulturális normáink terjesztéséhez? Miféle előképek rejlenek a kultúraközi érintkezésekben és kölcsönhatásokban, s miként gyarmatosítunk öntudatlan, akár kérdéseinkkel, részválaszainkkal, kultúravédelmi vagy kultikus gesztusokkal is...? Továbbá: hogyan teszi mindezt a turista maga, avagy a kutató mint turista, akinek sosem lehet kellően hosszú a terepmunkában tartózkodási időszaka... Merthát azt föltételezve, hogy gyarmattá tenni csakis zászlóshajókkal és zsoldosokkal lehet, ma már elmaradottnak mutatkoznánk... Itt vannak viszont helyette a legkülönbözőbb korszakos erőhatások, kezdve a vizuális kultuszoktól vagy a szabadság-ábrándoktól, folytatva a hitbéli szuverén szférával vagy a demokratikus rituálékkal, s befejezve éppenséggel mondjuk a turizmus mint kereskedelmivé vált időleges (vagy állandósult) gyarmatosítással, melynek a felszínen éppen a másság forgalmazása a fő profilja, de éppúgy a társadalmi terek meghódítása, megszállása a tervszerű programja, mint a történeti értelmű gyarmatosításoknak.

A másságról van szó, avagy az antropológiai gondolkodás és kutatás egyik kulcsfogalmáról, amely első és legpriméribb körben az „én”, a „mi” kontextusában válik megnevezhetővé és értékessé.

Erről több kötetnyi írás jelent meg N.Kovács Tímea (2007), Biczó Gábor, Szabó Márton, Heller Ágnes legutóbbi munkáiban, ezért részletezni nem merném.³ Nézőpontomban főként az kap helyet, ami a másság tételezésekor nem az evidens azonosságra, hanem a kivételes eltérésekre tekint türelemmel-megértéssel, s mindenképpen kontrasztosan és kihívásszerűen. A Más, vagyis a Nem-Én talán a közsférában dúló agresszió, a mikroközösségi vagy nemzeti erőszak legnemesebb alánya, ezáltal olyan szereplő, aki véletlenül sem a másokét dicséri, hanem a sajátos, belső, inherens kultuszt formálja mindig, s ezzel szuverén kultúrát konstruál, vagy legalább képzeltté, virtuális birodalommal teszi, értékévé avatja az eltérést.

Talán fontos lenne tennem, de nem fogok köntörfalazás nélkül foglalkozni az utca-szintű erőszak, a sodró tempójú „tisza háború” kihívó kérdéseivel (hogya rögtön az elején Paul Virilio teóriájára utaljak,⁴ akinek köszönhetően ha megvolt netán a reményünk, hogy valamiképpen megúszhatjuk az erőszak-korszakok újabb hullámai nélkül az élhető életet, akkor most nem szabadna odafigyelnünk sem a tegnapi hazai hírekre, sem a pakisztáni belpolitikai vagy a francia „külvárosi” eseményekre, sem a parlamentáris viták jelesnapi belvárosi dulakodássá válására, sem pedig arra a véghelyzetre, amelyben az ember mint az emberiség perszonális alakzata már végképp gyarmatosítottá és kiszolgáltatottá válhatott a bolygóközi vagy kultúráközi agressziók fenyegetései következtében). Merthát látszólag túl vagyunk azon a gyarmatosító korszakon, midőn a forró béke közelsége hétköznappossá silányította az interperszonális konfliktusok és politikai erőfitogtatások egész (második világháborút követő) szociális korszakát. S túl vagyunk immár azon is, hogy megérkezhetett végre a „tárt karokkal várt Nyugat”,⁵ a Nagybetűvel írt, s nem tisztán csak földrajzi tájolószimbolizáló, hanem épp a Kelet ellenpontjaként, irigylésre méltó másságként, a lehetőségek szabadpiacaként felfogott kollektivistikus univerzum önkéntes befogadásával az a *kultusz*, amely szinte láthatatlan belső gyarmatosítóként bánik mindennel, ami nyugati lelemény volt: autóval, állampolgári jogokkal, jövedelemmel, vállalkozási bátorsággal, és nem utolsósorban a sikerrel, a szabad piacon érvényesülni képes önerős ember gazdagodásával és idézőjeles „boldogulásával”, a nyugati kultúra akadálytalan nyomulásával.

Kultúrának az emberi társadalom cselekvési és gondolkodási, mentális és gazdasági, politikai és szimbolizációs komplexumát tekintve, aligha lehet kérdéses, hogy a kultúra letéteményesei esetében *intézményekről* van szó: a hit intézményéről (lásd vallás), a szokások és normák rendszeréről (lásd jog), a cserekapcsolatokéről és megélhetéséről (lásd gazdaság), a rokonsági és hálózati kapcsolatokról (lásd kommunikáció), a szimbólum- és térhasználatról (lásd jelek és jelentések köre), továbbá rítusokról, létmódokról, életformákról, stb. Röviden ezt viszonyrendszert a szociálpszichológiától és a szociológiától átvett megismeréstudományi kategorizálásban struktúrának és funkciónak szokták nevezni. Akármily nagy, vagy lett légyen a legparányibb, a szerkezeti összefüggések és a

³ N.Kovács Tímea 2007, Biczó Gábor szerk. 2004, Szabó Márton 2006, Heller Ágnes 1997.

⁴ Virilio 1993.

⁵ Kovács János Mátyás 2002.

működésmódok minden jelenséget körülvesznek. A dologi és mentális szférát is. Emiatt szinte kézenfekvő, hogy a *kulturális emlékezet* tartalmai és megjelenésmódjai (funkciói és struktúrái) ugyancsak émikus ill. étikus tüneményekként lesznek besorolhatók. Merthogy a kollektív emlékezet is intézmény, méghozzá súlyos és komoly felelősségű intézmény – különösen az, ha a nemzetről, térbeliségről, uralmi területről, határoeltságról van szó. Nem tudhatjuk pontosan: a globalizáció folyamata ezt miként írja át, s a világ totalitásának mind hétköznapiabb közhelyesedése, az átláthatatlanság élménye felülírja-e a struktúrák és funkciók rendszerét, félrebillenti-e a történelem folytonosságának, figyelemmel kísérhetőségének képzetét... – de hogy a szerkezeti és működési dinamika a forszírozott újakezdést részesíti előnyben, szemben a ráérős és nyúlós tapasztalattal, az már bizonyos, vagy legalább korélmény.

Mint korélmény sem mai. Pierre Nora első írásai, melyek az *emlékezet helyeit*, az *emlékezés tereit* írták körül a nyolcvanas évek közepén (Nora 1984), a nemzeti történelem olyan pillanatait jelölik meg különös státusként, amelyhez a történeti megközelítés mentális szférájából jövő megerősítések járulnak hozzá formáló erőként. Nora a valóság elevenségét kontrasztképpen mutatja be a történeti emlékezet fényében, hangsúlyozva, hogy „minden más történeti tárgytól eltérően a *lieu de mémoire*-oknak nincsenek referenciáik a valóságban. Vagy inkább csak önmaguk referenciái, tisztán jelek, melyek csak önmagukra vonatkoznak. Nem mintha nem lenne tartalmuk, fizikai megjelenésük vagy történetük – épp ellenkezőleg. Ám ami *lieu de mémoire*-t csinál belőlük, az pontosan az, ami révén megmenekültek a történelem elől...” (Nora 1984). Ebben a menekülésben a közös múlt és a fiktív, elbeszélte múlt úgy nyeri el presztízst, hogy „a kivesző fikció jeleként” a múlthoz való új viszony rendszerének elemei között a helyek rangját, s a helyekhez fűződő kötődést találja meg kapaszkodónak. Kapaszkodónak, merthogy közben az emlékezet drámai színpadán nemcsak a személyesség, hanem a kollektív létélmény is szerepet kap, s nemegyszer olyan fiktív szerepet, amelyben talán sűrítetten föltárul a kollektív létezés valamiféle mentális tőkéje, de rögtön el is vitatódik, az *oral history* rácáfol a nemzeti emlékezet adat-anyagára, a múltban folytonosan gazdagított nemzettörténeti regényfolyam corpus-ára. S itt – engedtessek meg konferenciánk meghívóinak kihívó hipotéziseire, kérdéseire utalni – a helyek létrehozását középpontba állító szabályszerűségekről van szó, melyek hatékony konstruktorai a mesterséges világok létrehozásának azzal, hogy bekapcsolják ezeket a mindennapi élet feltételrendszerébe, ezáltal a lehetséges jelentések privilegizálóiá is válnak...

A turizmus, a turista esetében is intézményről van szó, épp abban az értelemben, hogy amikor kell, politikát csinál a nemzeti történelem megszokott pillanataiból, máskor az emlékezet helyeinek és időinek formálójaként radikálisan elválaszt mindentől, ami megszokott, megint máskor éppen a turisztikai lokalitás válik a kollektív memória kitüntetett tartományává. „Az emlékezetnek, akár a nemzetnek, akár a társadalmi mentalitásnak címzett történeti vagy tudományos megközelítése reáliákkal állt kapcsolatban, olyan dolgokkal, melyekkel a valóság elevenségét kívánta megragadni. /.../ *Templum*: profán meghatározatlanságában egy kör – tér vagy idő, tér és idő – darabokra

szeletelése ez, melyben minden számít, minden szimbolizál és jelentést hordoz. Ebben az értelemben a *lieu de mémoire* kettős természetű: túlzottan önmagába zárt, önmagához láncolt és saját nevéhez tapadó hely, mely ugyanakkor folytonosan nyitott is jelentéseinek értelmezésére” (Nora 1984, u.o.).

Kultúrát és történeti emlékezetet formálva könnyen rajtakaphatjuk magunkat, midőn látszólag magabiztos tételelességgel terjesztjük ki mentális határainkat, nemegyszer olyan idegen vagy rokon övezetekre is, amelyek minden szinten ellenállni próbálnak ennek. Túl leegyszerűsített lenne itt a gyarmatosítások helyeire és emlékezetére utalni – ennél bizonyos bonyolultabb a képlet. Az egykori gyarmatosítások helyei olykor szinte már alig léteznek, s főként azért, mert odébb-mozgott a világ, s mert ha a helyek időnként még meg is vannak, a közeg, „a miliő” már hiányzik, szertefoszlott, leépült vagy felrobbantották, nyugati múzeumokba szállították vagy egyszerűen a helybeli lakosok széthordták. Az emlékezet helyeivel kapcsolatosan tehát előfordulhat, hogy már csupán fiktívek a helyszínei, amelyek valóságosan is megtestesítik őket. De messze inkább túléli a helyek konkrét sugárzását az a *szimbolikus tartomány*, ami a kulturális emlékezetformálást olyan értelmezési gyakorlatként szorgalmazza, hogy az a szimbolikus politikai határzónákat nemcsak teremti, de bővíti, segíti is.

Ha már egyszer egyik legalapvetőbb kultusztárgyunk, a *haladás*, a gyarapodás és felhalmozás immár ismeretes érték lett, vajon mikor, miért és hogyan vagyunk képesek reflektálttá tenni ezt a kultikus adományt? Óvakodom attól, hogy előadásomban a politikai hangosbeszélés kritikai visszhangjaként szóljak csupán. Ugyanakkor jeleznem kell: nevezetesen arról a társadalmi magatartásmódról és értékrendről kívánok most beszélni, amely korosztályi és politikai szubkulturális közegben a leggyakoribb, de elő-előfordul a magyarság korszakos kiszolgáltatottságát hangoztató közegben is, rendszerint pusztuló kisebbségeink védelmében, ahol a határon túli magyarság fenyegető fölszámolását imagináló drámájával számol, az értük szóló aggodalom sikolyával nyilatkozik meg... – ám erről a Nyugat-kultusról is elsődlegesen az aggodalom (nem óhajtom méricskélteni: jogos vagy indokolatlan) tónusában most már egyre inkább csak azt lehetünk képesek megfogalmazni, aminek előhangját épp a nyugati világban hallottuk: „nem kérünk” a keleti elmaradottságból, nem óhajtjuk a tőlünk keletebbre élők szegénységét, s immár nem tartozunk mi ahhoz a világhoz, nem akarunk még mindig Európa perifériája lenni akkor sem, ha a nyugat határát csupán egyfelé keletebbre tolták át az európai egységesülés sodra... Ez a határmódosulás számos szempontból sem csak állampolitikai térben, sokkal inkább a *határfogalmak* területén hozza közelebb, vagy épp távolítja el a szomszédság kies tartományát. Voltaképpen azon euro-szkeptikus felfogást látszunk visszhangozni, amely az europeizálódási folyamatban – és jelen állampolitikai stratégiák mentén – talán a legerősebben abban mutatkozik meg, hogy az állam lassú és megfontolt kivonulása a nemzetpolitikából, és az állampolitikai rendezőelvek átalakulása (tudatos fejlesztés helyett a strukturális drámafőrendezői szerep vállalásává) elsősorban is azt eredményezi, hogy az államalkotó társadalmi csoportok, a többség, a kisebbségek, a pártok és politikai szervezetek, a menekültek és életviteli dekonstrukcióra kényszerülők társadalmi tömegei *nem főszereplői* immár a színpadon zajló eseményeknek, hanem

statisztái, segédszínészei inkább. Ez az állami színház (avagy talán inkább színházi államiság) az euro-kompatibilis értéknormákat vallja ugyan, de a folyamatok kezelésében a társadalmi szereplők életesélyeire vonatkozó részvételi demokrácia és egyenlőségi eszme már nem a megvalósítandó célok szférájában fedezhető fel, hanem inkább olyan strukturális alapelvvé válik, amely az esélytelenség bebetonozásában teljesíti ki szereptudatát. Az esélyegyenlőség normatívája szinte pusztán csak arra jó, hogy a szcénában jelen lévő szereplők mozgását és mutatkozási feltételeit szabályozza.

Alapkérdés lehet, hogy az állam eme „színházirányítási stratégiája” hogyan találkozik a szereplők gyakorlatával... Summázhatóan ezt úgy fogalmaznám, hogy a politikai közösségek a társadalmi beilleszkedésben az integrációs normatívát kénytelenek követni, akár annak érzetével is megbarátkozva, hogy *amibe* integrálódniok kellene (jelesül mondjuk az Európa nevezetű hölgyemény birodalmába, vagy akár Afrika-Anya sötét földrészébe), az éppen egy sajátosan dezintegrálódó társadalmi közállapot formáját ölti. Ebben a „szcenikai térben” a rendezési elgondolás, a dramaturgiai problematika olyan cselekvő, színpadképes aktorokkal számol, akiknek nemcsak kellő gyakorlata van az egyre sötétedő háttér előtti szerepvállaláshoz, nemcsak valami ismert történet elmesélésére vállalkoznak, s nemcsak jól begyakorolták ezt az eseménymenetet, hanem szeretik is ezt a reprezentációt átélni... Eközben pedig a „nézői oldalon” szinte drámai döbbenettel látszik, hogy a szereplők tüneményes együttléte és az egész szcena produkció-képessége messze alatta marad a színlapon feltüntetett ábrándoknak. Valójában a szereplők, vagy inkább képviselők *ad hoc* csoportozatai épp az egyes viselkedési rutinoknak megjelenítői, akiket elsősorban az a választott/kényszerű léthelyzet köt össze, hogy nem lehetnek tisztában a többi szereplő várható viselkedésével. Mintegy folytonos improvizációra kényszerül ezáltal a szituációban érintettek többsége, mint egy amatőr színpadon, ahol a színészi produkció tere át-meg-átfolyik a nézőtérbe, s ha kilocsantanak egy vödör vizet a drámai szituációban, az mindenkit vizessé tesz a nézőtérben is.

Ebben az egyre inkább kultikusnak tetsző furcsa modernizációs színjátékban valójában tehát két alapvető struktúra-alkotó elem kér és kap teret. Az egyik a szereplők mozgáshatárait kijelölni kívánó *állami dramaturgia*, amely jószerivel olyképpen modernista, hogy még a rutinosabb aktorok, tradicionális szereptudattal élők, illetve a bizakodó nézők türelmét is képes próbára tenni...; a másik strukturális, vagy inkább morfológiai normatíva a résztvevő csoportok *kulturális stratégiáit szabályozni hivatott vállalás*, amely a társadalom politikai kultúráját az euro-képesek és a kimaradók, vagy bekebelezettek és kizártak kultusz-csoportozataira osztja dramaturgiailag. Míg az előbbi sokrétűen tudatosítja bennünk, hogy kultúrát formálva evidens tételességgel terjesztjük ki mentális határainkat, nemegyszer olyan idegen vagy rokon övezetekre is, amelyek ennek ellent próbálnak állni, az utóbbi szereposztás és libretto főképpen a részvételi demokrácia újraalkotását, felülről-szabályozását teljesíti ki, s leginkább arra alkalmas, hogy *demarkációs vonalat* húzzon a szereplői csoportok közé, elválasztva a Miénket az Övéktől, a Fejlődésképeset a Lemaradótól, az európai normáknak minőségbiztosítással megfelelőt az ettől eltérőktől. Elegendő itt arra utalni, hogy a maga kultúrájára oly végtelenül büszke Európa milyen közhangulat és közmegejtélés közepette fogadta

például az újonnan csatlakozó országok EU-alkalmasságát, vagy amilyen narratívák épülnek a további csatlakozókkal alakuló kapcsolatok irányában... – s szinte máris ott vagyunk az építő kultuszok, a jövőreményekkel ékes kultúrák, s a mindezt erőnek erejével elfogadtatni próbáló befolyásolási övezetek szinte priméren politikatudományi kérdéskörénél. Továbbá a mozgásnál, a mobilitások sokasodásánál, az ideiglenessé válás életviteli drámájánál.

Szinte biztos lehetek abban, hogy jelen konferencia szervezőinek és részben szereplőinek előző Tabula-kötete, az *Egzotikum* megannyi analógiát kínál a helyek és terek, dramaturgiák és szerepjátékok, jelentések és narratívák elemzőinek. A politikai „másság” mint „primitívség”, „vadság”, „barbárság”, „idegenség”, a „nem sajátunk” jelentéssel együtt jobbra mindarra vonatkoztatható szokott lenni, ami ellenfeleink, ellenségeink, vagy vetélytársaink „jellemzője”. Az idegennel, „ellennel”, kontraszttal való szembesülés nemcsak a társadalmak, közösségek, hanem az egyének (ön)meghatározásában is főszerepet képes kapni. A „barbárok”, „nomádok”, „vadak” politikai rendszerei, a bennük létrejött kommunikatív eljárások idegensége a magunk otthonosságának ellenoldala, kiegészítő kontrasztja, avagy épp keletkezési feltétele is. A viszonykategóriák történetében a nem-anyagi javakra, hanem a modernizálódás értékét mindenek helyébe kényszerítő *másságra fókuszáltság* talán épp a politikum rendszerében a lehangosabb – ámbátor olykor csak kifejezője az értékrendi válságnak, vágyvilágnak, magasrendűséget bizonyítani hivatott teorémáknak, de épp az egzotikum másság-tartalmával összefüggésben nyilvánul meg mint olyan **politikai mező** vagy (Fejős Zoltán kifejezésével) erőter, amelyben az egzotikus konstrukciója magát a valóságot formálja meg, nem csupán annak képzetét.⁶ A dekonstrukció, mely az egzotizálási folyamatban épp a reprezentációt szolgálja, a kulturális és térbeli tudásra úgy épít, hogy a saját felépítményt szinte mindig evidensen többre tartja, mint a „primitívek”, „egzotikus mások” inherens világát. Ez a **mentális kolonizáció** akkor is politikai gesztus, ha (fel)üdülésnek álcázzák, kulturális gazdagodásnak titulálják, vagy ha emlékek, néprajzi tárgyak, nemes fák gyűjtésében, rabszolgakereskedelmi útvonalak megszervezésében vagy nemzeti ellenállási stratégiák kialakításában lelki meg kiteljesedési formáját. Maga a kulturális, szervezettségi vagy komplexitási különbség is arra a „saját hatalom kontra idegen identitás” episztemológiai viszonyrendszerre épül, amelyben a modernitás bármely módja a premodernitás jogos elnyomására kell épüljön, máskülönben sérül a tételezett világegyensúly... Ez a felvilágosodástól, vagy még korábbról, a birodalmak épülésének térfoglalási stratégiájától kezdődően olyan deterritorializációt, térfosztást és önelégült betelepülést feltételez, melynek első vizuális jelei Sém, Kám és Háfet birodalmának háromszatú ábrázolatában is megjelenik, hogy azután uralmi terek, katonai jelenléttel és adószedéssel lefedett országok vagy földrészek, civilizációs konfliktusok és feltárni való kulturális tartományok teljesítsék be a militáris, a gazdasági, a védelmi és a stratégiai feladattömeget, amely a leigázandó világot festi az ismeretlenség térképére. Az *ismeretlen* mint egyszer-s-mindenkori ősellenség, a *saját mentális ökonómia* mint a garantált túlélést lehetővé tévő

⁶ Fejős 2008.

magabiztosság örök ellensége lett tehát messzi történelmi idők óta... – s talán az is marad mindaddig, amíg a modern törzsiség, *a visszatörzsiesedés mint újraértékelt nosztalgikus stratégia* felül nem írja a diverzitás megszokott hiányát; vagyis mindaddig, amíg a megismerési gyakorlat az *expanziók* felől át nem tér a befogadás, az integrálás, a megértés és a posztmodern *átértékelés* praktikáira.⁷ Ezenközben ugyanis lezajlott a centrumok felbomlása vagy fölrobbanása, megtörtént a dekolonializmus drámája, visszaszorultak a kiterjeszkedések (s persze nagyra nőttek az egzotikusból kinyert javak révén a saját értékrendek is, melyek ekképpen saját perifériájuk részévé tették az addig messzi távolba elutasítottat – lásd ehhez az utat Voltaire Vademberétől az euro-amerikai irodalmi díjas afrikai írókig, Nanuk-tól az eszkimó vagy indiai filmek piacáig, a neosámánizmustól Castanedáig, a sokféleség kuszaságát elutasító piaci fogyasztástól az internetes árukínálatig szinte bármely területen...), s végső soron maga az egzotikumot beágyazni, felszippantani, átvenni képes *innovativitás* minősíti magamagát akképpen *modernnek*, hogy még akár a tradicionális is beleférjen... Az indián, a szerencsen, az ismeretlenből jött ET elutasítása, leigázása, mutogatása, majd domesztikálása még így is az uralmi tér újrarajzolását teszi lehetővé, nemegyszer már akként, hogy ki sem kell mozdulni egy országból, egy szigetről vagy egy képernyő/monitor védelméből...

Az egzotikussal kapcsolatos ellenkezés, leszámolás, megfélemlítés, birtokbavétel és szimbolikus leigázás folyamata ezen a téren szinte párhuzamokat mutat a turizmus tüneményeivel. Messze nem kézenfekvő asszociáció, de ahogyan például a történelem és politikatörténet kulisszái a fönti utalásban a messzi, saját fejlődést mások elmaradásával kontrasztba állító értékrendként teszik a turisztikai látványosságok célpontjaivá (pl. troglodita zsákmányoló családok földbe vájít lakhelyei Tunéziában, a szélsőséges iszlám csoportok terrorakciói keleti vagy nyugati értékek és szimbólumok ellen, elszigetelt kopt vallási csoportok intim bemutatása Kairó külvároskájában, bámész tömegeknek megnyíló kolostorok, kegyhelyek, az intimitással leszámoló intézményesült másságok oly tömegben **konstruálják újra** a modernitás és visszaarchaizálás példáit, hogy azokkal példátlan számban nyári utazási katalógusokat lehet megtölteni...). Az egzotikust újrakonstruáló magatartás a szó kiterjedt (de akár szűken vett) értelmében is olyan politikai attrakció, amelynek eszköztárában a kollektív emlékezet építése, a múlt politikai felhasználása, az emlékezés hermeneutikai gesztusa éppoly fontos kellékek, mint maga az odautazás, az „elébe járulás”, a mozgásos jelenlét révén mindezt fontossággal felruházó turista-tradíció. Merthogy ama bizonyos idegen, aki a turista köpönyegében már-már olyképpen lett örök ismerősünkké, hogy bizonyos tájak népessége és bizonyos időszakokban azok minden kumulált energiája elsősorban Őt, az ismeretlen ismerőst igyekszik kiszolgálni..., ennél fogva éppoly karakterisztikus típusjegyei vannak immár, mint bármely tradicionális lakóhelyi csoportnak, rétegnek, etnikumnak vagy szubkultúrának..., éppen abban az értelemben, ahogyan Jacques Attali a modern nomadizmus alapszemélyiségét látja meg benne, oly mértékben hozzáablonosodott a létmód szabta ideiglenességhez, hogy az immár legfőbb vonásává vált. A **nomád lét** Attalinál, Maffesolinál

⁷ Di Méo 1995, Lagrou i.m., Maffesoli 1988, 1992.

ezidő szerint már nem a „nagy utazás” kalandjával ékes tartalom, nem az antropológus vagy a kalandturista merész vállalkozása, hanem a mindennapiság egyik alapformája a modernitásban (vagy a posztmodernben még inkább), vagyis olyan dinamizmus, amelynek mozgási-energetikai háttere nem az állandóságból való időleges kilépés, hanem a mindig mások mozgásához szabott téri lebegés.

Mármost miért is keverem én a nomád, a jöttment, a kóborló, az idegen, a vándor és a zarándok fogalmait egy új „leosztásba”, politikai létformába vagy átpolitizálódott teresedésbe? Nem másért, mint a korélmény kifejezéseként, amely az idegen Simmelnél még topológiai állandóságot is megtestesítő alakzatát a „mindenki mindenkinek idegen” térbeliségévé konvertálta. A kontraszt éppúgy intim, familiáris távolság-növekedést tartalmaz, ahogyan a nagyvárosi létben a lélektől lélelig ívelő távolságot is formálisra csökkentette és szabályozottan hideggé tette. A hajdan volt sivatagi, hegyvidéki és peripatetikus nomád átöltözése nyakkendő-öltönyös sablonba, csupán olyan formaváltozás, mint a bot és a dárda közötti különbség volt, vagy mint amit a homokfutó és a terepjáró dzsip közötti eltérés belátni enged... Mentális átmenet szempontjából is épp akkora a távolság, mint a politika és kultúra időleges színeváltozásainak hatása a (geertz-i kifejezéssel) „darabokból álló világ” tüneményének felfogása szempontjából. Ez a modernizációs vagy globalizációs „utójáték” nemcsak a teret teszi politikaivá, hanem magát a politikait emeli a végtelen teresedés rangjára, s ezáltal minden benne mozgót időlegessé, alkalmivá, efemerré konvertál, szemben ez állapot előképeivel, mikor is a térbeli állandóság, a szedanterizáltság maga volt a civilizáció egyik garantált jegye, átpolitizálódott tartalma. Miként ezt Marc Abélès fogalmazza Appadurai globalizáció-kötetének francia előszavában: „Mindaz, ami éppen végbemegy a fokozatok közötti változásban, alapvető módosulást hordozott létmódunk és gondolkodásunk, továbbá társadalmaink hagyományos szervezettsége terén. Sok értelmiségi elsődleges reakciója az ilyen típusú változással szembeni megmerevedés volt, magába foglalva az ideologikus és védekező választ”. Ebben az újraértékelési folyamatban még több aggodalmas figyelem jutott az államiság szuverenitásának megtartására és a hagyományos kultúrák integritásának megőrzésére. „A változások tényszerűségével és mennyiségével szembeni ellenállás sokakban a maguk csigaházába való visszahúzódás-vágygal teljesedett ki, mint akik a jobb napok eljövételére így készülnek...” (in Appadurai 2005:5). A zarándok és a vándor szerepe itt kap politikai töltetet, az állammemzeti és „alkotmányosan garantált” lét visszavágyásának reményét, mely a helyi jelleg, a **lokális** kiemelt fontosságát, ezen belül az egyén stabilizálódott szereptudatát növeli nagyra az identitás-játszmákban, ahol a Másik és az Én a külső és a belső határvonal mentén találkozhat, ám ugyanott el is válik egymástól a formális megkülönböztetés jegyei révén. Viszont a globális sodrás épp ezt a stabilnak látszó, uralkodónak vélt korábbi **rendet** dülta föl egyfelől a migrációs hullámzások, másfelől ezek mediatizációja révén. Az ethnoscape (az etnikailag hangolt táji identitás lehetősége) és a socioscape mint nem valami régies határ, hanem mint folyamatosan mozgásban lévő entitás, közösen kínálják a mediascape-et, a technoscape-et és az ideoscape-et, vagyis összességében a nem klasszikus értelemben vett közlés-, gazdálkodás- és technikahasználati formát, amelyre az állandósult hullámszerű változás, fluxus a jellemző, közre- és kölcsönhatások *társadalmi ritmusa* tehát. Nos,

ennek a képződménynek, visszakeresett vízióinak fogalmi terébe kívánom én most itt becsempészni a kollektív tudatformák egyik legkitartóbb jegyét, a mentális hagyományt, vagy társadalmi emlékezetet, amely a „mondializáció” vagy „globalizáció” kiüresedett tartalmai helyébe a maga kicsinyszerűségének szuverén tartalmait kívánja benevezni, mintegy menedékképpen az idő múlásával szemben is.

A **folyamatában** átélhetővé vált, s immár nemcsak múltbéli mozgásaival jelen lévő kulturális áramlat Appadurai tollán nevet kap a kiszámítható bizonytalanságok, a közös vagy közösségi megsokszorozódása, a „tértelenedés” átélhetővé válása és a képzelt közösségek fontossá válása révén. Ekképpen a migrációk, vándorútra térülések, mozgásba lendülések látható hullámai mintha azt is sugallnák: vagy nemzetközi méretű társadalmi helycserék zajlanak le éppen, vagy a történelemben legitimitásra lelt helyek mellé fölzárkóznak a nem-helyek, a jeles terek mellé az alkalmiak, s mi több, ez utóbbiak kínálnak többeknek gazdagabb identitás-állandót a konvencionális „történeti” vagy történelmi jelentéstermek mellé.

Rövidre fogva most már, itt jutok vissza ama társadalmi termelésben megformált kulisszák közé, ahol az örökségképződés és az emlékezet-helyek kreálása a tér egy szegmenséhez kapcsolt **imaginációban** kap eseményekbe vetített **dramaturgiát**. Mint politikai antropológiai érdeklődésű, aki a közelmúlt hónapokat a kelet-európai rendszerváltások végbemenetelének virtuális lenyomataiból, rádióhíreiből, sajtóanyagából, társadalmi reflexió-szintjeiből kitüremkedő dokumentációkkal töltötte, úgy látom, hogy a történet- és politikatudomány területén egyaránt korszakossá vált 1989 huszadik évfordulás megünneplése nemcsak földrajzi hovátartozás szerint tér el egymástól – merthát a cseh vagy magyar bársonyosabb rendszerváltás durván más, mint a román, ahol politikai turizmus helyszínévé változott 1989-ben az utca Temesvárott vagy Bukarestben egyként, vagy a látványosan meg nem történt bolgár rendszerátalakulás igencsak ellentéte lett az NDK vagy a balti átalakulásnak –, de erősödni látszik a másság **generációs** dimenzióban is (például fölcseperedett egy újdonsült nemzedék, amelynek nyolcvanas évekbeli születése okán a teljes szocializmus időszakára éppoly gyanakvással körülvethető sztori, mint a karlócai kéke vagy a pun háborúk kora, eközben korszakos sötétség védi a szomszéd nemzetek lokális történelmüket a saját történelmük tényanyagától: az 1989-es temesvári vagy bukaresti, berlini vagy prágai történésekről a leghalványabb képzet sincs immáron egy másik generációnak, amelynek éppenséggel kora alapján már lehetne...). De ráadásul mindezen eltérések olyan képzetes színpadon zajlanak, melyeknek még véletlenül sem erdőháti, Duna-deltai vagy magashegyi, hanem kifejezetten **városi politikai tünemények** a reprezentálóik. Városok adnak teret a rendszerváltó torzsalkodásoknak, fővárosok viszik színre a szavazóképes népesség nagyjából egynegyedét, városi gerillaharcban küzdik ki a maguk szabadságát a harc képes szubkultúrák, s ugyanez a díszlet szolgál háttérül az egyre globálisabban átkulturálódó politikai csoportformációk, utca-szintű vélemény-nyilvánítások, térnyerési és térkiszorítási stratégiák számára is. Számomra, avagy a kutató tekintet számára az már szinte különösen izgalmas, hogy a maguk lokális másságát mindegyre erőteljesebben védeni próbáló helyi lakosok is a főváros talponmaradási tesztjét tekintik

etalonnak, s épp ezt a globális falut nevezik meg identitásuk helyszínéként, midőn pártos elkötelezettségek vagy uniós vonzásokörök kerülnek terítékre, merthát minden legtöbbször fővárosi miliőben, **a helyek** fő reprezentációs tartományában zajlik elsősorban.

Talán lehetne úgy is mondogatni: a politikai rendszerkonstrukciók olyasfajta jelenségei, mint a kollektív emlékezet révén legitimált párttagoltság, vallási-kulturális önbesorolás, uniós integráció vagy a szomszéd államokkal szembeni etnopolitikai magatartás, stb. olyasfajta „határoknélküliséget” segít elő, amelyben minden töredék, minden futólagos, minden átmeneti. Még elnagyoltabban állítható, hogy a politikai turizmus éppúgy, mint a vallási, amely a szakralitást, a tengeri, amely a sportot, vagy a művészeti, amely a látvány örömét tekinti fő vonzerőnek, mintegy *maga kreálja azt a jelentésteret*, amelybe szívesen betelepszik, vagy amelyet örömmel meglátogat. A politikai turizmus (bár talán más fajta is) a maga helyszíneinek tartalmát legtöbbször a turista pillantása révén nyeri el: ráismerni, fölbecsülni, értékelni valamit, amelynek egyénre ható vonatkozása főképpen politikai, éppoly teremtő gesztus, mint a történelmi emlékezet megnyilvánulása, midőn kitölti a jelen terét a múlt örökségével. Véletlenül akadtam rá (bár éppenséggel a Wikipédia is forgalmazza) a lengyel rendszerváltás sűrű és sikeres éveinek végén dicsőségessé vált kerekasztal-tárgyalások „tárgyi” vonzásokörére, amely pedig már turisztikai honlapok kínálatában is úgy szerepel, mint tárgy, egy míves megmunkáltságú kerekasztal, ugyanabból a műhelyből, ahonnan a pápai trónus is kikerült, és a maga tárgyi mivoltában azért elismerésre méltó, mert nemcsak a jeles Arthur király legendája érvényesül mellette az egyenlőség diadalának képzetében, hanem mintegy szakralizálja az a tény is, hogy színhelye lett a politikai hatalom és a konstruktív ellenzék kiegyező tárgyalásainak, megmentvén a lengyel jelent a drámaibb konfliktusok emlékéanyagától is (lásd ehhez: a Szolidaritás mozgalmi helyszínei mint turistaprogram-helyszínek: http://www.atpoland.com/ac_solidar.html).

Nem vélem szükségesnek túl sok példa citálását...: a Berliini Fal, a Brandenburgi Kapu, a budapesti „történelmi” Szoborpark, az egykori szocialista fővárosok Sztálin- és Lenin-szobrainak puszta helye vagy átalakult funkciójú építményei (laktanyák, rakéta-támaszpontok, konfrontációk helyszínei, felvonulási terek, párturalmi tethelyek, az aradi emlékmű, a brassói munkástüntetés helyszínei stb.) a múlt történéseinek politikai felhasználását teszik lehetővé (Hartog – Revel 2006), egyúttal a városlátogató turistát is olyan szakrifikációs eljárás részesévé avatják, amelyben az emlékezés gesztusa a történelmi névadás, a mentális konstrukciók megformálása elemi élményforrás és politikai tett lesz. Emlékeztetnék csupán utalásként arra, amikor az egykori fővárosi Felvonulási téren, ahol a harckocsik és felzászlózott népek vonultak a politikai dísztribün és a munkásörök sorfala közt, ma Nemzeti Vágta címén lovasnapokat tartanak; a Hősök terén, ahol a nemzeti koszorúzások mindennaposak voltak, most a jobboldali pártok grasszálnak, vagy épp az antiglobalista és erőszak-ellenes felvonulások harsogják igazukat pislákoló fáklyafénynél; a tatabányai vagy a budai Turul-szoborhoz pedig politikatörténelmi töltetű turistahad zárandokol, amikor épp az emlékezeti konstrukciók ünnepei vannak soron...; a Budai Várba meg nemcsak a nemzeti alapú pártos attrakciók kerülnek át a ligetektől és mások által is kisajátított mentális terekből, hanem a „helyek és nem-helyek”

konstruálásának történetéhez is újabb lapokat írnak a politikai közszereplők – s mindezt a politikai turizmus kellékeivel, „zarándok”-buszokkal, fellobogózott autókkal, felfegyverkezett hadakkal és hódításra áhítózo mini-konkvisztádorokkal.

A politikai turizmus olyan jelenségeiről itt már nem is szólnék, amilyen például egyes kormánytényezők saszézása jeles és jeltelenségükben hódolatra invokáló helyszíneken (Gönczöl Katalin, Sólyom László, Orbán Viktor, Göncz Árpád személyes jelenlétével kitüntető turizmusa ha nem is a reklámokban, de a hírösszefoglalókban és intézményi honlapokon megjelenik, visszakereshető), ami külföldiek, külföldön élő magyarok számára felkiáltójelesen átértékeli mindazon jelentéstereket, amelyek a politikai regnálás vagy térnyerés céljai lehetnek (aradi találkozó vagy szoboravatás, zentai attrakciók, kolozsvári Mátyás-szobor, stb.). A **politikum mint mutatvány** ugyancsak újraformálódik a szocializmus-kori szobrokból konstruált Szoborparkban; minduntalan kihívás marad a komáromi híd két oldalán vagy az Esztergom és Párkány közti hídon, konfliktusos felületté zavarodik az október 23-át megelőző-kísérő nemzeti zúgolódásokban, agressziót szül a budapesti Pride-on, illendő és kötelező részvételt szorgalmaz a tusnádfürdői találkozókon, akcionalista megerősítő gesztussá lesz a vízlépcsős ügyekben, a Tubes óvásában vagy épp Erzsébetváros és a régi zsidónegyed épületeinek Óvás!-ában, nem is említve emléktúrákat, demonstratív megmozdulásokat a sopron-környéki határsávtól Árva váráig vagy Munkácsig). Hasonlóképpen évfordulós gyakorisággal válik közbuzgalmivá a politikum mint attrakció akár Sziget-fesztiválon, akár izraeli, tibeti, és bizonyos afrikánista mutatkozások során, külföldi sportrangadók látogatásakor, vagy történelmi terekbe induló kiruccanások alkalmával, Világbékemenet idején, szolidaritási napokon, stb. Politikai turizmusra gondolok más példákat sorra véve is: a szeptember 11-i terrorakció vagy a tálibok felrobbantotta szobrok helyszíne mint látványosság, a Monarchia határait szervezett programok keretében látogató csoportok hódoló gesztusa mint mentális kontesztáció, a Budapestre záradokoló árpádsávós zászlósok vagy a szlovák pályákat látogató magyar drukkerok harsány produkciója éppúgy a jelentéstulajdonítás, a részvétel mint élményforrás, a „beavatkozom tehát vagyok!” akciójával erősítik meg helyek jelentését vagy tesznek nem-helyeket Helyekké. E helyeket karakterizálja célzott használatuk, funkcionalitásuk, a beléjük vetített vagy bennük tartósított, rájuk merevített tartalmak konstrukciója, a turista vakuja és pillantása, az idegenvezetői értéktulajdonítás és turisztikai irodai programkínálat, maguk a helyek válasza a politikai tartalmú turizmusra, a végső soron a nem-helyek szerepváltozása, prezentálódása is. A kollektív emlékezet ekképpen építése, a terek és idők új tartalmakkal telítődő volta már e forma- vagy tartalomváltozások időszakában is (utólag azután még egyértelműbben) a politikum egzotikuma körüli olvasat-változások előidézője, olyan jelenség, mely további kutatási és megértési kihívásokkal várja az antropológiai felfedezések híveit...

Felhasznált és hivatkozott irodalom

- Abélès, Marc 2007 *Az állam antropológiája*. Budapest, Századvég.
- Amiot, Michel 1991 Le système de pensée de Maurice Halbwachs. *Revue de synthèse*, 2:265-288.
- Appadurai, Arjun 1996 *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis – London: University of Minnesota Press. (Francia kiadását használtam, *Après le colonialisme*. Paris, Payot, 2005.)
- Assman, Jan 1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, Atlantisz Kiadó.
- Barth, Fredrik 1996 *Elhatárol(ód)ások. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében*. *Regio*, 1:3-25.
- Barth, Fredrik ed. 1998 *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Cultural Difference*. 2. ed. Long Grove, Illinois, Waveland Press.
- Bauman, Zygmunt 2005 *Globalizáció. A társadalmi következmények*. Szeged, Szukits.
- Baumgartner, Gerhard – Kovács Éva – Vári András 2002 *Távoli szomszédok. Jánossomorja és Andau*. Budapest, TLA, Regio Könyvek.
- Biczó Gábor szerk. 2004 *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Antropos, Csokonai, Debrecen.
- Bourdieu, Pierre 2002 *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest, Napvilág.
- Brubaker, Rogers 2001 Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, 7-8.
- Brubaker, Rogers 2006 *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest, L'Harmattan.
- Di Méo, Guy 1995 Patrimoine et territoire, une parenté conceptuelle. *Espaces et Sociétés. Méthodes et enjeux spatiaux*. L'Harmattan, No. 78:15-34.
- Dumont, Louis 1998 *Tanulmányok az individualizmusról. A modern ideológia antropológiai megközelítése*. Pécs, Tanulmány Kiadó.
- Erős Ferenc szerk. 1998 *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola.
- Fejős Zoltán 2000 Múzeum, turizmus. A kulturális találkozás és reprezentáció rendszerei. In Szijártó Zsolt – Fejős Zoltán szerk. *Turizmus és kommunikáció. /Tabula könyvek 1./ Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikációs Tanszék, Budapest – Pécs, 2000:236-252.*
- Fejős Zoltán 2008 *Az egzotikum felé – közelítések, perspektívák*. In Fejős Zoltán – Pusztai Bertalan (szerk.) 2008 *Az egzotikum. /Tabula könyvek 9./ Budapest–Szeged, Néprajzi Múzeum – SZTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék:7-22.*
- Foucault, Michel 2000 *A szavak és a dolgok*. Budapest, Osiris Kiadó.
- A.Gergely András 2005 Én az vagyok, aki a Nem Ők. Recenzió Fredrik Barth kötetéről, új kiadása ürügyén. *Anthropolis*, 2.2:226-229.
- A.Gergely András – Lévai Imre (eds.) *Regions and Small States in Europe*. Budapest, Institute for Political Science, Integration Studies, No. 16.
- A.Gergely András 2006 Alpok-Adria együttműködés: egy kisebbségi horizont. Ismertető a Stefan Böckler, Cseresnyés Ferenc et al. szerk. *Kisebbségek és határon átnyúló együttműködés az Alpok-Adria térségben*. Győr, Alpok-Adria Munkaközösség, 2004. In *Tudományterületi át(-)tekintések*.

Budapest, MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont, Munkafüzetek, No. 101: 185-189.

Geertz, Clifford 1993 *Local knowledge: Further essays in interpretive anthropology*. London, Fontana Press.

Giddens, Anthony 2004 Jegyzetek a jövő antropológiájához, az antropológia jövőjéhez. *Anthropolis*, 1.1:38-44.

Goffman, Erving 1956 *Presentation of Self in Everyday Life*. Edinburgh: University of Edinburgh. (Magyarul: 2000 *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Budapest, Pólya kiadó).

Halbwachs, Maurice 1925 *Les cadres sociaux de la mémoire*. Librairie Félix Alcan, Paris. Elektronikus formában elérhető:

http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/cadres_soc_memoire/cadres_sociaux_memoire.pdf

Hartog, François – Revel, Jacques szerk. *A múlt politikai felhasználásai*. Budapest, L'Harmattan.

Heller Ágnes 1997 Az idegen. Identitások, életterek, hatalmi terek, ismeretlen belvilágok. In: *Az idegen*. New York – Budapest – Jeruzsálem.

Ilyés Zoltán – Papp Richárd szerk. 2005 *Tanulmányok a szórványról*. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, „Magyar világok” sorozat.

Kántor Zoltán 2006 Nacionalizmus. Izmus? In Czoch Gábor – Fedinec Csilla szerk. *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19-20. századi magyar és közép-európai történelemeről*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 87-98.

Kiss Réka 2007 Falusi értékek, városi igények. A szuburbanizáció folyamatok hatása a helyi társadalom átalakulására Budajenőn. In Szarvas Zsuzsa szerk. *Migráció és turizmus*. Documentatio Ethnographica 22. L'Harmattan, Budapest, 19-57.

Kovács János Mátyás szerk. 2002 *A zárva várt Nyugat. Kulturális globalizáció Magyarországon*. Budapest, 2000 Könyvek – Sík Kiadó.

Lagrou, Pieter (é.n.) Histoire et mémoire collective. Hálózati forrás:

<http://www.cnrs.fr/cw/fr/pres/compress/memoire/synthese.htm>

Lányi Gusztáv 2005 *Politikai pszichológia – Politikai magatartásvizsgálatok*. Budapest, Jószyveg.

Lévi, Giovanni 2006 A távoli múlt. In Hartog, François – Revel, Jacques szerk. *A múlt politikai felhasználásai*. Budapest, L'Harmattan, 21-33.

Leydel, Bruno 1995 La mise en signification de la ville dans le message publicitaire: espace et identité. *Espaces et Sociétés. Méthodes et enjeux spatiaux*. L'Harmattan, No. 78:117-134.

Losoncz Alpár 1998 *Az emlékezés hermeneutikája*. Újvidék, Forum.

Maffesoli, Michel 1988 *Le temps des tribus. Le déclin de l'individualisme dans des sociétés postmoderne*. Paris, La livre de poche.

Maffesoli, Michel 1992 *La transfiguration du politique: la tribalisation du monde postmoderne*. Paris, La livre de poche.

- Manent, Pierre 1994 *A liberális gondolat története (Tíz előadás)*. Budapest, Tanulmány Kiadó.
- Manent, Pierre 2003 *Politikai filozófia felnőtteknek. A demokratikus társadalom láttelepe*. Budapest, Osiris.
- Marcel, Jean-Christophe – Mucchielli Laurent 1999 Au fondement du lien social: la mémoire collective selon Maurice Halbwachs. *Technologies, idéologies, pratiques. Revue d'anthropologie des connaissances*, 13 (2):63-88. Hálózati forrás: <http://laurent.mucchielli.free.fr/memoire.htm>
- Mucchielli, Laurent 1999 Pour une psychologie collective: l'héritage durkheimien d'Halbwachs et sa rivalité avec Blondel durant l'entre-deux-guerres. *Revue d'histoire des sciences humaines*, 1:101-138.
- Mucchielli, Laurent *L'étude de la mémoire collective chez le sociologue français Maurice Halbwachs (1877-1945)*. Internetes forrás: <http://www.cnrs.fr/cw/fr/pres/compress/memoire/mucchielli.htm>
- N.Kovács Tímea 2007 *Helyek, kultúrák, szövegek: a kulturális idegenség reprezentációjáról*. Debrecen, Csokonai Kiadó.
- Nora, Pierre 1984 Entre Mémoire et Histoire. La problématique des lieux. In *Les lieux de mémoire. I. La République*. Sous la direction de Pierre Nora. Gallimard, Paris. Magyarul K.Horváth Zsolt fordításában elérhető ezen a web-helyen: http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/1999_3/99-3-10.htm
- Sanbar, Elias 2006 Téren és időn kívül. In Hartog, François – Revel, Jacques szerk. *A múlt politikai felhasználásai*. Budapest, L'Harmattan, 105-112.
- Segalen, Martine 1998 *Rites et rituels contemporaine*. Paris, Nathan.
- Siikala, Anna-Leena *Etnikus hagyományok és átalakuló társadalmak (Az identitás keresése)*. Forrás: <http://www.folkline.hu/kiadvanyok/siikala.html>
- Silberman, Neil Asher 2006 A múlt strukturálása. Izraeliek, palesztinok és a régészeti emlékek szimbolikus hatalma. In Hartog, François – Revel, Jacques szerk. *A múlt politikai felhasználásai*. Budapest, L'Harmattan, 89-103.
- Szabó Márton 2006 *Politikai idegen. A politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése*. Budapest: L'Harmattan Könyvkiadó.
- Szijártó Zsolt 2000 A turizmus mint menedék. Képek és elképzelések a Káli-medencében. In Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt szerk. *Turizmus és kommunikáció*. Tabula könyvek 1. Pécs – Budapest, Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikációs Tanszék, 7-22.
- Tamás Pál – Erőss Gábor – Tibori Tímea szerk. 2005 *Kisebbség – többség. (Nemzetfelfogások sorozat 1.)* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó – MTA Szociológiai Kutatóintézet.
- Turgeon, Laurier dir. 1998 *Les entre-lieux de la culture*. Paris, L'Harmattan – Les Presses de l'Université Laval.
- Virilio, Paul – Lotringer, Sylvère 1993 *Tiszta háború*. Budapest, Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám.